

هنر نگارگری (مینیاتور)

هنر مینیاتور نوع خاصی از نقاشی می باشد. مینیاتور بر اساس ویژگی‌های فرهنگی، ادبی و الزامات مبتنی بر مواد اولیه از قبیل طلا، نقره، سنگرف و لاجورد و نوع نگاه به جهان، طبیعت و تفسیر آن، در جوامع سنتی شکوفا شده و تا به امروز باقی مانده است. هنر نگارگری (مینیاتور) در پانزدهمین اجلاس کمیته بین‌الدول میراث فرهنگی ناملموس یونسکو در سال ۱۳۹۹ با همکاری کشورهای ترکیه، جمهوری آذربایجان و ازبکستان در فهرست میراث جهانی قرار گرفت. با عالی گرد در این مقاله همراه شوید تا با این هنر ماندگار ایرانی بیشتر آشنا شویم.

تعریف هنر نگارگری (مینیاتور)

نگارگری

به هنر تصویرگری ظریفی که ویژگی‌های تزئینی دارد و از دیرباز در شرق نزدیک رواج داشته، هنر نگارگری می گویند. نگارگری ایران هنری است که از گذشته دور تا دوران اسلامی در این سرزمین وجود داشته و معمولاً برای تصویرسازی کتب علمی، پزشکی، مذهبی و بخصوص ادبی به کار می‌رفته است. نگار (نگاشتن) در فرهنگ‌ها با معانی متعددی چون نقش و نقاشی به‌کاررفته است. نگاره، نگارستان و نگارخانه از مشتقات نگارگری‌اند که هر یک معنی خاص خود را دارند. نگاره‌ها در نگارگری مراتب دارند. طلا اوج تجلی رنگ‌ها و نقره اوج خفای آن‌ها است.

مینیاتور

واژه‌ی مینیاتور که مخفف شده‌ی کلمه‌ی فرانسوی؛ «مینیموم ناتورال» و به معنی طبیعت کوچک و ظریف است در نیمه‌ی اول قرن اخیر و حدوداً از دوره‌ی قاجاریان وارد زبان فارسی شد. اصولاً به هر نوع پدیده‌ی هنری ظریف (به هر شیوه‌ای که ساخته شده باشد) مینیاتور اطلاق می‌شود. در این هنر، هنرمند به سراغ بازتاب دادن طبیعت می‌رود. تلاش می‌کند آنچه را در اطراف خود احساس می‌کند با بیان هنری و ظریف بیان کند. منبع الهام نگارگران اصولاً طبیعت است. آن‌ها بادقت در گیاهان و اجزای دیگر محیط خود، برای مینیاتورهای ایده می‌گیرند.

تاریخچه هنر نگارگری (مینیاتور)

مورخان و کارشناسان هنری، تاریخ نقاشی ایران را به چهار دوره تقسیم کرده‌اند:

- دوره کهن (روزگار پساتاریخی تا دوران مغول)
- دوره میانه (از استیلای مغول بر ایران تا اواسط حکومت صفوی)
- دوره جدید (تحولات سده ۱۱ هجری قمری تا ۱۳ هجری قمری)
- دوره معاصر (از اواسط حکومت قاجار و دوران مشروطه آغاز شده و تا به امروز ادامه دارد)

نگارگری غارهای لرستان

آغاز نگارگری در ایران از غارهای هومیان، میرملاس و دوشه در لرستان شروع و به سنگ‌نگاره‌های آیینی ۵ هزار ساله در سیستان و بلوچستان، کردستان و خراسان رضوی می‌رسد. آثاری مثل سنگ‌نگاره‌های لرستان با قدمتی ۱۲ هزارساله، نمایشگاه تاریخی نگارگری در هزاره اول پیش از میلاد در شهر ایذه خوزستان، کشف مهرهایی در چغازنبیل و شوش شواهدی از وجود نگارگری در ایران است. کارشناسان سنگ‌نگاره‌های تخت‌جمشید را ادامه هنر نگارگری ایران در دوره هخامنشی می‌دانند. نقاشی‌های دیواری کوه خواجه اصفهان را متعلق به نگارگری‌های ارزشمند دوره اشکانی یعنی ۲۲۰۰ سال پیش می‌دانند. در دوره ساسانی نگارگری ادامه

پیدا می‌کند. یادگاری‌های این دوران در خراسان بزرگ نمونه خوبی از مینیاتور در ۱۷۰۰ سال پیش است. مصور کردن کتاب مانی و ارژنگ مهم‌ترین اتفاق حوزه نگارگری در دوره ساسانی می‌باشد.

نقاشی‌های ایران باستان

بنیان‌گذار آیین مانوی، مانی، برای آموزش مفاهیم مذهبی به پیروانشان کتاب‌های خود را نقاشی می‌کرد. این سنت در میان نسل‌های بعدی مانویان نیز ادامه داشت. از این رو آثار آن‌ها نیز به‌عنوان پلی برای انتقال قواعد نقاشی ایران باستان به دوران اسلامی به‌حساب می‌آید. اصولی که با اندک تغییراتی در تمام سده‌های بعد قابل شناسایی‌اند.

هنر نگارگری بعد از اسلام

با تداوم سنت‌های تصویری مانوی در اوایل دوره اسلامی، نقاشی داخل کتاب رواج بیشتری نسبت به دیوارنگاری پیدا کرد. اما از سده ۱۱ هجری قمری به دلیل رفت‌وآمد بازرگانان و جهانگردان اروپایی به ایران، نقاشی ایرانی به‌مرور با سنت‌های هنری غرب آشنا شد و از آن‌ها تأثیر پذیرفت. نگارگری فرنگی‌سازی اصطلاحی برای الگوبرداری‌های ناقص از اصول و قراردادهای هنر اروپایی است. در این روش نقاشان در تلاش‌اند تا پیوندی میان قواعد تصویری ایرانی و اروپایی برقرار کنند. این سبک برگرفته از روش‌های طبیعت‌پردازانه غربی چون برجسته‌نمایی، پرسپکتیو یا عمق‌نمایی همراه با عناصر زیبایی‌شناسی ایرانی است. نتیجه این سبک قرارگیری عنصر اروپایی در هنر ایرانی بود.

به دلیل انتقال پایتخت از تبریز به اصفهان و رونق کاخ‌سازی در دوره صفوی، نقاشی روی دیوار بار دیگر رواج پیدا کرد. حمایت حاکمان از نقاشی کارگاهی کمتر شد. بدین ترتیب هنر کتاب‌آرایی به‌مرور جای خود را به نقاشی برای تزیین اشیایی مانند قلمدان (قلمدان نگاری)، پشت‌آینه، (نگارگری پشت‌آینه) و وسایل و اشیای روزمره و همچنین نقاشی به‌صورت تک‌برگ (مرقع) داد. این تغییرات هم در شیوه و روش نقاشی و هم در ابزار و وسایل موردنیاز نگارگران مؤثر بود. به‌طور مثال به‌جای رنگ‌های طبیعی نگارگری و کاغذهای ساییده شده از رنگ‌روغن و بوم استفاده کردند. تاریخچه نگارگری دینی نیز به تصویرسازی قصص قرآنی و کتب مقدس آسمانی در اواخر سده ۷ تا ۱۲ هجری قمری و زمان حمله مغولان به ایران باز می‌گردد.

هنر نگارگری جدید

در عصر پهلوی بخشی از برنامه‌های فرهنگی و هنری به نوسازی هنرهای سنتی و احیای نگارگری اختصاص یافت. هنرمندان این نسل سعی بر آن داشتند تا با به‌کارگیری روش‌های طبیعت‌پردازی غربی زبانی نو برای نگارگری ابداع کنند. این حرکت جدید به‌صورت رسمی با «هادی تجویدی» آغاز شد. حسین بهزاد یکی دیگر از پیش‌گامان برجسته در این زمینه، مکتب اصفهان را برای نگارگری جدید انتخاب کرد. در آن بیشتر به طراحی و تنوع رنگی محدود همراه با سنت‌های اروپایی و چینی پرداخت که نوآوری و خلاقیت خاصی نداشت. تنها معدود نگارگرانی چون «فرشچیان» و «سوسن‌آبادی» توانستند از روش و سبک نگارگری حسین بهزاد فراتر روند.

انواع مکتب مینیاتور قدیم

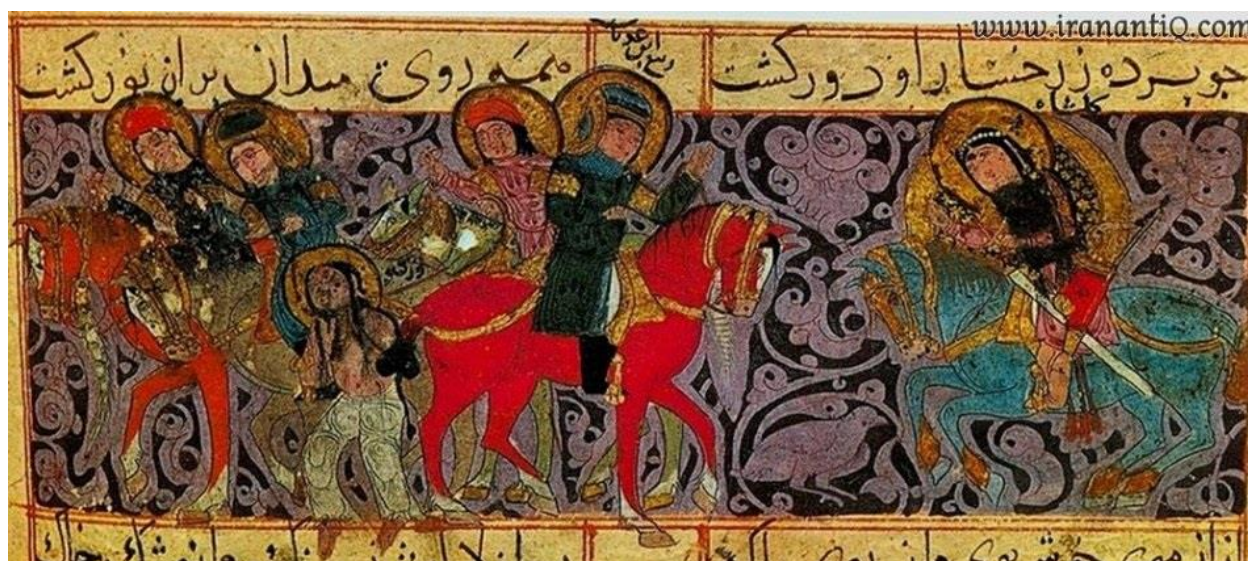
مکتب بغداد

خصوصیات: نقش‌ها، شکل جانوران و اشخاص، درشت‌تر نقاشی شده است.
کتاب: کلیله و دمنه به شیوه مکتب بغداد مصور شده است.

مکتب سلجوقیان

مربوط به دوران حکومت سلجوقیان در ایران است. نقاشی چینی را با دید خاص هنری خود تلفیق کرده‌اند. خصوصیات: وجود هاله گرداگرد بر سر شخصیت‌ها است که به معنی تقدس نیست و برای جداکردن پیکره از زمینه است. موضوعات بیشتر ادبی می‌باشد. نقش‌ها بر روی متن پدید آمده‌اند و لباس‌ها با گل‌وگیاه و نقش‌های سبک اسلیمی تزیین می‌شدند.

کتاب‌ها: اندرزنامه، طب جالینوس، سمک عیار و الاغانی به شیوه مکتب سلجوقیان مصور شده‌اند و یکی از قدیمی‌ترین نسخه‌های شاهنامه مربوط به دوره سلجوقیان بوده است.

مکتب شیراز

نخستین نشانه‌های تصویرگری ایرانی در مکتب شیراز به ظهور رسید. هنر فارس به مرکزیت شیراز مورد حمایت مغولان قرار نگرفت. به همین دلیل هنر شیراز به هنر محلی تبدیل شد. بعد از فروپاشی حکومت مغولان توسط تیمور، مکتب شیراز ادامه یافت.

خصوصیات: رنگ‌های روشن و نقوش و طراحی ماهرانه پیکرها و قلم‌گیری ظریف. کتاب‌ها: شاهنامه فردوسی (نسخه کتابخانه دولتی سن پترزبورگ)، شاهنامه حزین، شاهنامه (نسخه کتابخانه توپقاپو سرای استانبول)، شاهنامه (نسخه کتابخانه سلطنتی قاهره)، شاهنامه وزیر قوم الدین و مونس الاحرار نوشته محمد بدرجامی به شیوه مکتب شیراز مصور شده است.

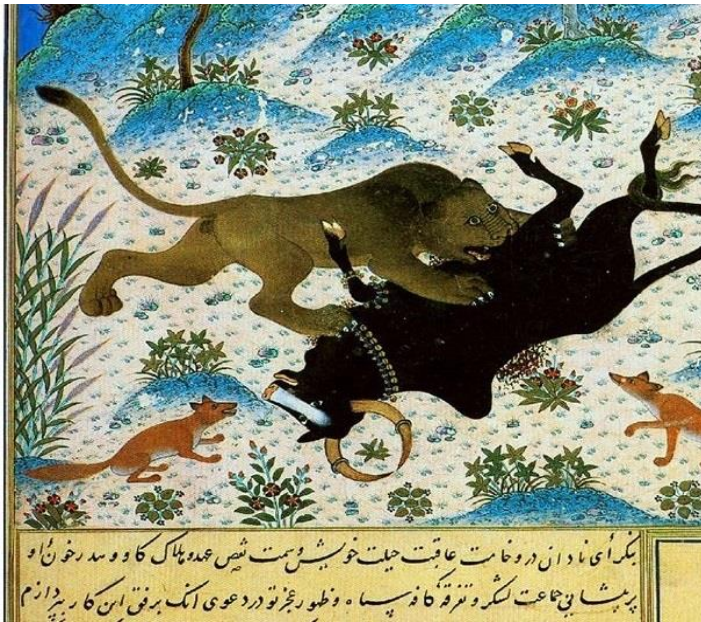

مکتب هرات

در دوران تیموریان با وجود خشونت‌ها و ویرانی‌هایی که رخ داده بود این هنر به خوبی توانست ترقی کند. اما با حمله ازبک‌ها رشدش متوقف شد.

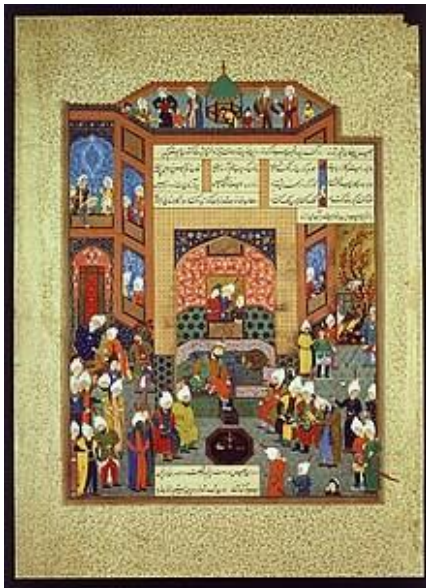
خصوصیات: واقع‌گرایی در ترسیم، ترکیب‌بندی‌های متقارن و غیرمتقارن، استفاده بیشتر از رنگ آبی، ریزه‌کاری معماری، تنوع رنگی در قلم‌گیری.

کتاب‌ها: مرقع گلشن، شاهنامه محمد جوکی، بوستان سعدی، کلیله و دمنه بایسنقری، شاهنامه بایسنقری، دیوان میرعلیشیرنویسی و هشت‌بهشت به شیوه مکتب هرات مصور شده است.

مکتب تبریز اول (ایلخانی، مغول)

در این دوره شاهد تأثیر نقاشی چینی و گسترش نقاشی تلفیقی ایرانی - چینی هستیم. باگذشت تأثیر نقاشی چینی کمتر و قدرت نگارگری ایرانی بیشتر می‌شود. نگارگری کتاب در این دوره افزایش می‌یابد که می‌توان به معراج‌نامه و شاهنامه دموت اشاره کرد. همچنین برای اولین بار در تاریخ ایران مصورسازی کتب به شکل کارگاهی و در مجموعه‌ای به نام ربع رشیدی که به همت خواجه رشد الدین فضل‌الله بنا شده بود انجام شد.

کتاب‌ها: الحيوانات نوشته ابن بختیشوع، جامع التواریخ رشیدی نوشته خواجه رشیدالدین فضل‌الله، شاهنامه فردوسی (معروف به شاهنامه دموت یا ابوسعیدی) برخی از آثار این دوره‌اند.

مکتب تبریز دوم (صفوی)

شاه اسماعیل کارهای مهمی انجام داد. از آن جمله می‌توان به برگزیدن تبریز به‌عنوان پایتخت و بردن کمال‌الدین بهزاد به تبریز و منصوب کردن او به سمت کلانتر کتابخانه اشاره کرد. خصوصیات: وجود علامت یا شکلی شبیه میله کوچک قرمزی است که بر روی عمامه‌ها نقش شده است، آسمان لاجوردی، طرح‌های پر از حرکت و جنبش و رنگ‌های درخشان. کتاب‌ها: شاهنامه فردوسی و خمسه نظامی به مکتب تبریز مصور شده است.

مکتب قزوین

این مکتب بعد از انتقال پایتخت از تبریز به قزوین شکل گرفت.

خصوصیات: اندام جوانان ظریف، چهره‌ها به‌صورت سه رخ (تمام‌رخ دیده نمی‌شود)، موضوعات طبیعی و حقیقی وجود دارد، تزیینات و ریزه‌کاری‌ها کم شده، تک‌چهره‌ها به‌شدت رواج یافتند و شاهزادگان بیشتر تصویر شده‌اند.

کتاب‌ها: معراج‌نامه، شاهنامه قوام ابن محمد شیرازی و شاهنامه ناتمام شاه اسماعیل دوم به مکتب قزوین مصور شده است.

مکتب اصفهان

در دوران شاه‌عباس و انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان و با افزایش روابط سیاسی و تجاری با کشورهای اروپایی و هندوستان برخی خصوصیات نقاشی غرب به ایران راه یافت. خصوصیات: استفاده کمتر از رنگ‌ها، پس‌زمینه‌هایی با چند شاخ‌وبرگ، ترسیم خطی و مقداری ابر بدون رنگ‌آمیزی، رونق چهره‌سازی و توجه به طراحی اندام انسان‌ها و رعایت بیش‌تر در شبیه‌سازی. کتاب‌ها: ابومسلم نامه و عالم‌آرای شاه اسماعیل به مکتب اصفهان مصور شده است.

سبک‌های جدید طراحی مینیاتوری

شیوه‌های نقاشی در ایران بسیار متنوع است. این روش‌ها را در طراحی می‌توان به‌طور کلی به دودسته تقسیم کرد:

طراحی رنگی

در این طرح‌ها، در بعضی قسمت‌ها رنگ به‌کاررفته است. در این شیوه، از رنگ طلایی حتماً استفاده شده است. زمینه طرح به حال خود باقی می‌ماند. قسمت‌های مختصری که رنگی است از رنگ‌های جسمی و روحی همراه با هم استفاده شده، ولی بیشتر کار با خطوط قلم‌مو طراحی شده است.

طراحی سفید قلم

طرح‌هایی که با قلم‌مو و رنگ سفید، روی کاغذ یا صفحه تیره‌رنگ کار شده باشد، طراحی سفید قلم نامیده می‌شود. در ابتدا این روش بیشتر برای تزئین و طراحی روی جلد‌های روغنی که بیشتر سطح آن مشکی بود، استفاده می‌شد. علاوه بر رنگ سفید، گاهی هم مختصر رنگ طلایی و یا رنگ‌های روشن دیگر، در این گونه طراحی‌ها استفاده می‌شود. شیوه نقاشی مکتب مانی در پیدایش مکاتب نقاشی ایران بدون تأثیر نبوده است.

تفاوت نقاشی و مینیاتور

حسین بهزاد از نقاشان ایرانی و استاد مینیاتور هنرستان هنرهای زیبای تهران بود. در تفاوت نقاشی و مینیاتور می‌گوید: "مینیاتور شعر نقاشی است؛ اگر رشته‌های دیگر بیانشان خوب است و خوب صحبت می‌کنند، مینیاتور در میان این هنرها زیبایی، بلاغت و اعجاز شعر را دارد".

اساتید معاصر هنر نگارگری (مینیاتور)

استاد میرزا علی، رضا عباسی و سلطان محمد از اساتید قدیمی مینیاتور محسوب می‌شوند. در مقابل، استاد محمدباقر آقامیری و استاد محمود فرشچیان نیز بزرگان مینیاتور سبک جدید به شمار می‌آیند. هم‌زمان با ثبت جهانی نگارگری (مینیاتور) استادان «محمود فرشچیان»، «مجید مهرگان»، «مهین افشان پور»، «اردشیر مجرد تاکستانی» و «محمدباقر آقامیری» از پیش‌کسوتان این رشته نیز به‌عنوان «گنجینه زنده بشری» یونسکو ثبت شدند.

سخن پایانی

با اینکه هنر نگارگری جدید ماهیتی سنتی دارد؛ اما نگارگران تلاش می‌کنند تا با روش‌های تازه، تنوعی در آن پدیدآورند. نقاشی از چهره‌های زیباتر و ایرانی‌تر نسبت به گذشته، حرکات اغراق‌آمیز پیکره‌های انسانی و حیوانی، فضا‌های خیالی و رؤیایی، جامه‌های پر چین‌وشکن و غیره برخی از این روش‌ها است. مینیاتورهای استاد فرشچیان نمونه‌های زیبای این دوره از هنر نگارگری‌اند.

در تنظیم این مقاله از منابع زیر استفاده شده است:

<https://www.mehrnews.com/>

<https://tarhestan.org/>

<https://www.karnaval.ir/>

<https://asemooni.com>

<https://www.parnoun.com/>

تهیه و تنظیم: آيسان پژوهان فر